

Др Бранко Павићевић

ПЛАН КЊАЗА ДАНИЛА ЗА РЕГУЛИСАЊЕ ОДНОСА СА ПОРТОМ 1856 ГОДИНЕ

О плановима за признање сизеренства султановог над Црном Гором објавио је Д. Страњаковић посебну расправу у цетињским Записима за годину 1930.¹⁾ Овај Страњаковићев рад има два основна недостатка. Прво, Страњаковић је радио своју расправу на основу француске архивске грађе и на основу бечких материјала, дјелимично познатих из Ђорђевићеве студије **Црна Гора и Аустрија**²⁾, па су му, због непотпуности ових извора, остале непознате многе појединости о дјелатности руског генералног консула у Дубровнику, који је био једна од централних личности у догађајима о којима је ријеч. Други недостатак Страњаковићеве расправе састоји се у томе што он у третирању преговора о признању сизеренства Отоманске Порте није располагао основном документацијом, из које би се видјеле клаузуле којима је званична Црна Гора формулисала своје услове за признање номиналног сизеренства султановог, што је касније требало да послужи као база за припремане преговоре у Цариграду. Сва остала основна питања у вези са преговорима за признање сизеренства разрађена су у Страњаковићевој расправи.

Уколико су се други аутори освртали на ово питање — то је било сасвим узгредно.³⁾

¹⁾ Д. Страњаковић, *Књаз Данило и питање признања сизеренства султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића—Цуце у Цариграду 11 јула 1857*, Записи, књ. VII, Цетиње 1930, 261—277; књ. VII, 325—342.

²⁾ В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија од 1814—1894*, Београд 1924, 94—123.

³⁾ В. Поповић, *Акција књаза Данила у Паризу 1857 год.*, Глас СКА 110, Београд 1923, 40—53; *Политика Француске и Аустрије у време Наполеона III*, Београд—Земун 1925, 84—91; В. Ђоровић, *Лука Вукаловић и Херцеговачки устанци 1852—1862*, Београд 1923, 29—31. У својој монографији о књазу Данилу, Д. Вуксан такође се узгредно осврће на овај проблем (*Књаз Данило — пета година владе (1856)*, Записи XVII, 1937, 1—12, 68—79).

Интересантно је упутити и на мишљење А. Лаиновића (*Побједа на Граховцу 1858 године у списима савременика*, Цетиње 1958, 4), које, формулисано са полемичким призвучком, даје основа да се закључи да Лаиновић сматра да са црногорске стране није било никаквих покушаја за почетак преговора о признању номиналног сизеренства султановог.

Кад је започео Кримски рат књаз Данило се нашао у великој недоумици. По логици дотадашњих руско-црногорских односа природно је било очекивати да Црна Гора ступи у рат против Турске. Иако је било неких црногорских старјешина који су заступали такво становиште⁴⁾, Црна Гора није могла да загази у сукоб непосредно послје окончања једног тешког рата са Портом, тим прије што је Аустрија, подозијевајући такву могућност, отпочела врло отворено да пријети употребом силе, уколико би званични кругови на Цетињу покушали да наруше мир на црногорско-турској граници.⁵⁾

Најистакнутије присталице руске политике у Црној Гори били су президент Правитељствујушег сената Ђорђевић Петровић и књажев секретар Милорад Медаковић. Одмах по доласку у Црну Гору Медаковић се свим силама залажио да ради против аустриског утицаја, трудећи се да сузбије претјерана књажева страховања од Аустрије. Он је у току Кримског рата сматрао, што је књазу често истицао, да Црна Гора мора да своју ослободилачку акцију усмјери на Херцеговину, што би у перспективи отворило могућност спајања са Србијом. „Ја сам — писао је касније Медаковић — непосредно предлагао књазу Данилу да што прије отпочне рат противу Турака“ Књаз је, истиче даље Медаковић, одобравао овај предлог, али је увијек истицао недостатак ратних средстава, у првом реду муниције, као разлог који га уздржава од тога да започне један тако важан подухват.⁶⁾ Заиста, да би присилила Црну Гору на мир са Турском, аустриска влада издала је наредбу својим властима у Далмацији и Боки Которској о забрани продаје муниције и другог ратног материјала Црногорцима.⁷⁾

Већ у току Кримског рата почео је да слаби руски утицај у Црној Гори. Важну улогу у томе одиграо је окретни француски консул у Скадру, Екар, који је већ крајем 1855 добио у своју дипломатску надлежност и Црну Гору.⁸⁾ Екар је био себи поставио у задатак да убиједи званичне кругове на Цетињу у нецјелисходност наставка традиционалног политичког ослоњања на Русију. Чим је Екару саопштено да је књажев секретар „руски човјек“,

⁴⁾ В. Ђорђевић, н. д., 94.

⁵⁾ Исто.

⁶⁾ Државни архив НРС (скраћено ДА НРС), Поклони и откупи, Збирка М. Медаковића, Медаковићев рукопис о приликама у Црној Гори 1855 до 1857 године. Овај Медаковићев рукопис написан је непосредно послје његове емиграције из Црне Горе. Он је вјероватно био замишљен као чланак за неки руски лист или часопис (писан је на руском језику, са доста језичких грешака) или као меморандум за неког руског државника.

⁷⁾ Архив Министарства иностраних дел СССР-а, Архив внешнеи политики России (у даљем тексту АВПР), Главный архив, д. 714, 245.

⁸⁾ В. Ђорђевић, н. д., 96; Ђоровић, н. д., 29—30; Страњаковић, н. д., 262

он је покушао да га придобије за своја схватања, указујући му да је црногорска политика ослонца на Русију са гледишта реалне политике веома некорисна, јер је „сад сва Европа против Русије“, па су само „савезници“ у стању да олакшају тежак положај Црне Горе. Уочивши ратоборно расположење код Медаковића, Екар му је указивао да је Црна Гора дотада много пута лила крв на позив Русије, „без икакве користи“, и да би у датим околностима било катастрофално слиједити даље такву политику, поготово ако се узме у обзир добробит коју би Црна Гора последије рата уживала као накнаду за своју неутралност у рату. Иако је Медаковић брзо увидио да Црна Гора заиста не може да ступи у рат против Турске у условима велике оскудице у војном материјалу и другим средствима за вођење рата, он је категорично изјавио Екару да не вјерује у обећања „савезника“ Екар је последије тога престао да води разговоре овакве врсте са Медаковићем, обраћајући пажњу на друге личности око црногорског књажевског двора.⁹⁾

Кад је Екар увидио да му тешко полази за руком да убиједи званичне црногорске кругове у потребу раскидања политичких веза са Русијом, он је почео да књаза Данила убјеђује у нужност регулисања односа са Портом, путем споразума којим би се одредио правни однос Порте према Црној Гори, од чега би — по Екаровом резонувању — Црногорци имали и велике економске користи. Аустриске власти су биле обавијештене о Екаровој акцији, па су, претпостављајући да ће књаз своје територијалне захтјеве управити на Албанију и Зету, подржавале Екарову дјелатност, видећи у томе какву-такву гаранцију од црногорских претензија на Херцеговину.¹⁰⁾

Кад је почео Париски мировни конгрес званични кругови на Цетињу разматрали су могућност упућивања једног меморандума великим силама са захтјевом да се призна независност Црне Горе. По налогу књаза Данила, књажев ађутант Вуковић обратио се писмом за савјет руском отправнику послова у Бечу, књазу Горчакову. Горчаков је Вуковићу одговорио да би у датим међународним околностима то било сасвим некорисно. Почетком фебруара (1/13) Горчаков је о овом црногорском захтјеву обавијестио своју владу, која је посебном депешом од 14/26 фебруара одобрила становишта која је он пренио Вуковићу. Царско министарство иностраних послова бојало се да „црногорски инцидент“ на Париском конгресу још више не „компликује“ ситуацију, без „користи“ за Црну Гору. Министарство је објавијестило Горчакова да сматра да би у таквој ситуацији било штетно по интересе Црне Горе да се постави на дискусију питање њене независности, јер она фактички постоји: иако није формално призната, није

⁹⁾ ДА НРС, исто.

¹⁰⁾ Исто.

ничим ни нарушена. Царско министарство изразило је наду да ће се и књаз Данило сложити са оваквом оцјеном, јер нема разлога да сумња у „благонаклоност“ коју император гаји према његовом народу“.¹¹⁾

У току Париског мировног конгреса, на сједници од 26 III, претставник Отоманске Порте, Али-паша, дао је изјаву да његова влада Црну Гору третира као територију која се налази у саставу Турског Царства. Пасиван став руског делегата на овој сједници протумачен је на Цетињу као отворена неблагодарност Русије, па је то довело до тога да књаз Данило потражи спољнополитички ослонац на Француску.¹²⁾ Међутим, у току 1856 год., иако је настало знатно погоршање односа са Русијом, до коначног раскида није дошло.

Први сукоби књаза Данила са руском званичном политиком почели су од оног момента кад је књаз послѣ Париског конгреса донио одлуку да упути свој познати меморандум свим учесницима Париског мировног договора (сем Турској). Ослањајући се на историско право у захтјеву за признањем независности, износећи најзначајније чињенице из прошлости Црне Горе које то право потврђују, књаз је европским силама поставио захтјев: 1. да се призна независност Црне Горе, 2. да се Црна Гора територијално прошири на рачун турских области у Херцеговини и Албанији, 3. да се изврши разграничење између Турске и Црне Горе и 4. да се Црној Гори да излазак на море.¹³⁾ Овај меморандум за француску владу однио је почетком јуна специјални изасланик, књажев ађутант Вуковић, док је меморандум за аустриску и руску владу однио други специјални изасланик, књажев секретар Медаковић.¹⁴⁾

Меморандуме за енглеског и сардинског делегата требало је да црногорски делегати предају у Бечу, а Медаковићу је наложено да приликом одласка за Петроград сврати у Берлин и да тамо уручи један примјерак меморандума. Владајући кругови на Цетињу нарочиту пажњу полагали су у мисију Вуковића, па је стога он, по књажевом наређењу, однио новорођеном француском принцу на поклон један цефердар, два сребрна пиштоља и један сребром окован ханџар.¹⁵⁾ Црногорски делегати јавили су се у Бечу књазу Горчакову. Знајући да ће Вуковић у Паризу започети преговоре са француским политичарима који би могли штетити

¹¹⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 265—6. На овој депеши царевом руком написано је: „Быть по сему“.

¹²⁾ Ђоровић, н. д., 29; Страњаковић, н. д., 262.

¹³⁾ Страњаковић, н. д., 262—3; Поповић, н. д., 41; Ђорђевић, н. д., 98—100.

¹⁴⁾ Страњаковић, н. д., 263; Поповић, н. д., 41. У фебруару (22) тражио је књаз Данило од руског цара да му се дозволи одлазак у Париз (Вуксан, н. д., 71).

¹⁵⁾ ДА НРС, исто.

руским интересима на Балкану, Горчаков је веома оштрим ријечима завршио разговор са Вуковићем, додавши на крају заједљиву примједбу „да Црна Гора не заборавља да постоји благодарећи руској милостињи“.¹⁶⁾ Сматрајући да је илузорно све оно што је књаз Данило замислио да постигне овом мисијом, Горчаков је савјетовао да Медаковић отпутује назад, у Црну Гору, за нове инструкције, а да Вуковић сачека у Бечу док се овај не врати са Цетиња. Међутим, Вуковић је био један од главних носилаца схватања да је наступио моменат да се од европских сила изнуди признање независности Црне Горе, па на њега овакво резонување Горчаковљево није могло утицати. Он је, стога, исте вечери, не водећи рачуна о томе шта ће Горчаков рећи, пошао жељезницом за Париз. Сјутрадан је Медаковић пошао код књаза Горчакова и саопштио му да је Вуковић отпутовао. Стављен пред свршен чин, Горчаков је наредио Медаковићу да и он отпутује за Петроград и да преда писма „коме следује“, увјеравајући га да ће бити „врло добро примљен у Петрограду“. Чим је стигао у Петроград, Медаковић се јавио директору Азијатског департмана који га је претставио помоћнику министра спољних послова, генералу Толстоју. Познајући добро расположење књажевог секретара и сматрајући га за свог човјека, директор Азијатског департмана, генерал Коваљевски, започео је са њим веома широку размјену мишљења о приликама у Црној Гори. Пишући нешто касније о овим разговорима, сам Медаковић истиче да је он детаљно реферисао Коваљевском о току ствари у Црној Гори, рачунајући да је то била његова дужност, „сматрајући себе руским чиновником“. Приликом таквог једног разговора, Коваљевски се пожалио Медаковићу на Гагића, који због старости није више био у стању да обавља службене дужности. Шеснаестог (с. к.) јуна Медаковић је био примљен у аудијенцију код цара Александра II у Зимском дворцу. Приликом пријема руски цар му је саопштио да признаје самосталност Црне Горе и да никако неће дозволити да она потпадне под власт Турске. Непосредно после тога издан је декрет којим је Медаковић одликован орденом Свете Ане III степена. Кад је касније Медаковић саопштио директору Азијатског департмана ток разговора са императором, питао га је да ли се цареве ријечи могу саопштити аустриским властима. Коваљевски је дао потврдан одговор на ово Медаковићево питање.¹⁷⁾

По повратку из Петрограда Медаковић је саопштио књазу да званични руски кругови признају црногорску независност; штавише, да су је они одувијек признавали. Потстакнут овим саопштењем свог секретара, књаз је крајем августа упутио једно писмо консулима великих сила у Скадру, којим их је обавијестио како је црногорски делегат у Петрограду добио, како од цара тако и од царског министарства спољних послова, формална увје-

¹⁶⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 261.

¹⁷⁾ ДА НРС, исто.

равања да Русија признаје црногорску независност.¹⁸⁾ Изненађен овим књажевим меморандумом, француски консул у Скадру тражио је официјелно објашњење од руског генералног консула на једном састанку, одржаном почетком септембра у Дубровнику. Руски генерални консул нашао је за потребно да корегира ову Данилову интерпретацију званичног става царске владе. По његовим ријечима, Русија је одувијек признавала фактичку независност Црне Горе, руковођена у првом реду чињеницом што Турској није пошло за руком да прошири свој суверенитет над овом земљом, али, што се тиче књажевог саопштења о формалном признању црногорске независности, оно може имати вриједност само уколико се темељи на одговарајућем оригиналном званичном документу царске владе, а такав докуменат, — саопштио је генерални консул Екару — не постоји.¹⁹⁾

Вуковића је у Паризу примио цар Наполеон III и његов министар спољних послова Валевски. Изражавајући му симпатије према Црној Гори и Црногорцима, гроф Валевски је саопштио Вуковићу да Француска не може изићи усусрет књажевој молби, јер је у томе ограничена одредбама мировног уговора; али, уколико књаз прихвати предлог да се директно споразумије са Портom, француска влада била би спремна да изда налог свом амбасадору у Цариграду да се заузме за ствар Црне Горе. Валевски је препоручио Вуковићу да би било добро да књаз измијени своје захтјеве о потпуном признању црногорске независности у том смислу што би за рачун признања номиналног сизеренства султановог тражио макар и знатније територијалне уступке од стране Турске.²⁰⁾

Непосредно последије повратка црногорских изасланика уследила је веома жива активност француског посланика у Цариграду, Тувнела. Он се по налогу своје владе старао да припреми терен за преговоре између Турске и Црне Горе, а преко консула у Скадру тежио је да књаза Данила убиједи у корист коју би Црна Гора имала у случају да призна сизеренство Отоманске Порте.²¹⁾ Посебну улогу у овим политичким комбинацијама имали су књажев лични секретар и учитељ француског језика Делари и сестра француског консула Екара.²²⁾

Црна Гора се 1856 налазила у веома тешком положају. Стални сукоби на граници према Турској, нарочито према Албанији, стварали су неспокојство на Цетињу и забрињавали и руску, а нарочито француску дипломатију. Француски дипломатски претставник у Скадру старао се да се што прије успостави мир на црногорско-турској граници. Њему је било далеко лакше обуздати

¹⁸⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 240—41; Страњаковић, н. д., 266—67.

¹⁹⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 240—42.

²⁰⁾ Страњаковић, н. д., 264—5.

²¹⁾ Исто.

²²⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 254.

ратоборност владајућих кругова на Цетињу него умирити осветничке страсти турских власти у Скадру. Почетком 1856 године, на притисак аустријских власти, књаз Данило је пристао на директне приговоре о миру са херцеговачким Турцима. Сазван је и специјални мировни састанак, који је одржан у Котору током мјесеца марта, под претсједништвом аустријског которског поглавара.²³⁾ Конференција се завршила без жељеног резултата, што је још више узнемирило дипломатске претставнике великих сила и отежало атмосферу на црногорско-турској граници. Консули великих сила брижљиво су пратили ток догађаја, страхујући од какве замашније акције Црне Горе, која је лако могла да послужи као „искра“ за веома тешке заплете на Балкану.²⁴⁾ Користећи ову неизвјесност у развоју црногорско-турских односа дипломатски претставници Француске, а још више Енглеске и Аустрије, почели су да врше притисак на књаза Данила да призна сизеренитет султанов, јер је по концепцијама њихових влада у оновременим међународним околностима било немогуће задржати статус кво Црне Горе. Књаз се у почетку колебао, али је већ крајем августа, охрабрен подршком ондашње водеће европске силе и под утицајем своје непосредне околине, пришао разради плана за преговарања са Портом.²⁵⁾ За овај план књаз је убрзо придобио неке водеће сенаторе. Најупорнији поборник гледишта да се прихвати француски план био је истакнути црногорски сенатор Иво Раков Радоњић. Узалудни су били Медаковићеви напори и сукоби на многим сенатским сједницама, — књаз Данило је брзо добијао присталице за своје гледиште.²⁶⁾

Сазнавши за активност француских дипломата у Црној Гори, Русија је преко својих дипломатских канала предузела мјере да спријечи ову акцију. Иако је била поражена у Кримском рату и на Париском конгресу пристала на диктат сила побједница, Русија се није одрицала својих претензија на Балкану, па је овакво скретање црногорске спољне политике оцијенила као акт уперен директно против њених будућих планова, видећи у књажевој акцији уствари тежњу Француске, Енглеске и Аустрије за ликвидацијом руског утицаја у Црној Гори. Већ у другој половини августа (15/27) сам књаз Данило обавијестио је Горчакова да Аустрија Црној Гори предлаже да призна султаново сизеренство, јер је то нужно пошто се у противном случају Црногорци не могу сачувати од Турске.²⁷⁾

²³⁾ У архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу нема о овој конференцији сачуваних докумената. Неколико веома значајних података о току ових преговарања налазимо у писму Вука Поповића Вуку Караџићу од 4/16 III 1856 (Преписка VII, Београд 1913, 285—6).

²⁴⁾ Вуксан, н. д., 7.

²⁵⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 254.

²⁶⁾ ДА НРС, исто.

²⁷⁾ Вуксан, н. д., 73. Говорећи о руско-црногорским везама и односима 1856, Вуксан каже: „С Русијом подржаване су везе веома слабо, а и то само

У току мјесеца августа царско министарство спољних послова поставило је за генералног консула у Дубровнику веома окретног и у спровођењу званичне спољнополитичке линије своје владе веома бескрупулозног дипломату Петра Стремоухова, умјесто дотадашњег консула, оронулог старца, тада већ неспособног за сналажење у финесама више европске политике, Јеремије Гагића. О пензионисању Гагића извјестио је Балабин и књаза Данила.²⁸⁾

Аустриске власти су дуго отезале са издавањем егзекватуре Петру Стремоухову, па је министарство спољних послова дало налог посланику у Бечу да због тога интервенише код надлежних аустриских власти.²⁹⁾

Током августа појачан је притисак претставника великих европских сила на књаза да убрза преговоре за признање сизеренства султановог. У наведеном писму Горчакову књаз је следећим ријечима изложио положај своје земље: „крајња биједи а притисак иновјераца могли би ме присилити да признам сизеренитет турски. Само кад бих имао муниције, могао бих се у брдским предјелима Црне Горе опријети турској сили“.³⁰⁾ Узнемирено овом вијешћу, министарство је о свему обавијестило императора, који се тада налазио у својој резиденцији у Остенкину. Он је издао налог министру да се упути једна детаљна инструкција посланику у Цариграду, Бутећеву. Инструкција је упућена 25 VIII/6 IX.³¹⁾ Бутећев је обавијештен о компликацији ситуације у Црној Гори, која је узела такав карактер да царском кабинету задаје велику бригу. По тадашњој процјени министарства, Турци су били далеко од тога да напусте своје старе планове у погледу Црне Горе. Као потврда за овакву тврдњу, Бутећеву је упућена једна копија књажевог писма Балабину од 15/27 VIII и једно књажево писмо далматинском намјеснику Мамули, што је треба-

првих мјесеца“ (70). Из каснијег излагања видјеће се да ова Вуксанова тврдња није оправдана.

²⁸⁾ Исто, 73. У хартијама руског дубровачког консулата, у Архиву Министарства иностраних послова СССР-а, за 1856 има свега неколико Гагићевих писама. Посљедње његово писмо у овој години упућено је руском посланику у Бечу 25/VII—6/VIII, којим га обавјештава о догађајима у Кучима. По Гагићевим информацијама, немире у Кучима инспирисале су турске власти из Скадра, па је књаз Данило био принуђен да тамо пошаље оружане одреде да заведу ред. Гагић је скренуо пажњу на тежак положај Црне Горе, који удвостручава чињеница што је Аустрија издала наредбу да се забрани продаја ратног материјала Црногорцима (АВПР, Глав. арх., 714, 4).

²⁹⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 308—9. Стремоухов је остао на овом положају нешто више од годину дана, последије чега је повучен на веома важан положај у Министарству иностраних послова, а на дужност генералног консула у Дубровнику поново је дошао човек нашег поријекла, Константин Петковић.

³⁰⁾ Вуксан, н. д., 73. Горчаков је у прилогу свог извјештаја министарству упутио и писмо књаза Данила (АВПР, Глав арх., 714, 268).

³¹⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 268—9. На овој инструкцији написано је царевом руком: „Быть по сему“.

ло да потврди књажев утисак о притиску и Турске и Аустрије на Црну Гору.³²⁾ Бутењев је истовремено извијештен да су тзв. Кучку аферу инспирисале турске власти. Због свега тога, посланику је наложено да Порту упозори на опасност која би проистекла из нарушавања тек успостављеног мира. Царска влада је сматрала да Турска, уколико се Порта не одрекне својих претензија према Црној Гори, узима на себе велику одговорност због стварања компликација на овом дијелу Балкана, чиме би „дубоко, чак сувише дубоко озлиједила национална осјећања Русије“, што би битно утицало на „срећно регулисане“ односе међу двјема земљама. У случају да Бутењев у својим контактима са турском владом стекне утисак да она заиста гаји отворене намјере за напад на Црну Гору, препоручено му је да учини све у границама својих могућности да је одврати од таквих замисли.³³⁾

Царско министарство се није задржало само на овоме. Чим је стигао турски посланик у Петроград (Мехмед-паша), руски министар иностраних послова примио га је у аудијенцију и повео са њим разговор о Црној Гори. Министар му је одмах изразио забринутост свог кабинета због вијести да су отоманске трупе почеле да се искрцавају у рејон Бара. Мехмед-паша је том приликом увјеравао министра да су турске трупе упућене у овај рејон само ради одржавања реда у скадарској области. Ова изјава турског посланика примљена је резервисано, па је Бутењеву, за сваки случај, наређено да саопшти Порти да царска влада схвата Мехмед-пашину изјаву као званично становиште турске владе.³⁴⁾

Већ крајем августа барон Брунов је једном специјалном депешом обавијестио руски кабинет о притиску великих сила на књаза Данила. У таквој ситуацији, по његовом мишљењу, књаз Данило се могао показати као „недорастао“ за вођење спољне политике. О свему овоме министарство је поново извијестило Бутењева. Овом приликом скренута му је пажња и на дјелатност француског претставника у Цариграду, Тувнела, који се старао о реализацији француског плана о регулисању црногорско-турских односа. Бутењеву је стављено у задатак да Тувнела упозори на то да народ Црне Горе не би био спреман на остварење једног таквог пројекта, да би књаз наишао на опште противљење својих поданика и да би због тога његова земља постала „позорницом крвавих догађаја“ Министарство је овом приликом саопштило Бутењеву тек приспјелу, веома повјерљиву вијест да се једна црногорска делегација спрема да отпутује у Цариград на преговоре о закључењу турско-црногорског споразума о признању сизеренитета.³⁵⁾

³²⁾ Исто, 269. Видјети и: Вуксан, н. д., 73.

³³⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 270—272.

³⁴⁾ Исто, 275.

³⁵⁾ Исто, 271.

Да би се спријечила акција за успостављање турског сизеренства над Црном Гором, нарочито деликатну улогу имао је да одигра генерални консул у Дубровнику. У почетку се руска дипломатија веома тактично односила према књазу Данилу. Већ прво писмо упућено књазу од званичних руских личности (од Коваљевског, 14/26 IX) указује на приличну опрезност којом је руска дипломатија започела рад на паралисању његове акције. Коваљевски је препоручио књазу да се у свему савјетује са Петром Стремоуховом, а да не слуша савјете људи који су му туђи „и по осјећањима и по вјери“.³⁶⁾

Почетком октобра (21 IX/3 X) Бутењеву је упућена нова инструкција којом га министар спољних послова обавјештава да је добијена поуздана информација о томе да су се кабинети Беча, Лондона и Париза званично обратили Порти да би сондирали терен за преговоре о регулисању односа међу Црном Гором и Турском. Бутењеву је поново стављено у налог да свим посланицима великих сила скрене пажњу на тешке посљедице по унутрашњи мир у овој земљи, уколико дође до реализације плана о признању сизеренства. Царски кабинет је препоручио свом посланику да претставницима великих сила саопшти да је такав пројекат у датим условима неостварљив и да би, према томе, требало радити на очувању статус-квоа. Пошто царски кабинет тада није детаљно знао о каквом се виду територијалних уступака Црној Гори ради, Бутењев је био дужан да изложи гледиште своје владе по коме би, уколико Порта заиста жели да учини Црној Гори извјесне територијалне уступке, књаз Данило био обавезан да даје порез турским властима само за новодобијене области.³⁷⁾ У току даљег развоја догађаја ово гледиште царске владе није се више никад поновило, што показује да се накнадно дошло до закључка да је читав француско-енглеско-аустриски план о регулисању односа Црне Горе и Турске неприхватљив за Русију. Одмах послије ове инструкције упућена су нова упутства Бутењеву (22 IX/14 X). Повод за ову нову инструкцију дало је једно писмо књаза Данила којим се он жалио на аустриске власти због забране набавке муниције. Министар је овом приликом саопштио Бутењеву да сматра да књаз преувеличава опасност од турског напада на Црну Гору, па је, с тим у вези, министарство предузело мјере преко генералног консула у Дубровнику да књазу „поврати храброст“. Турска и Аустрија, по оценама руског министарства, хтјеле су да застраше књаза Данила, па уколико се он буде „храбрије држао“ изгледи за очување статус-квоа биће већи.³⁸⁾ Што се тиче притиска Аустрије, руском кабинету је одраније била позната намјера аустриске владе „да експлоатише страх књаза Данила“

³⁶⁾ Вуксан, н. д., 73.

³⁷⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 280—83.

³⁸⁾ Исто, 286—7.

од турског напада на Црну Гору, како би га путем грубог притиска натјерала да призна сизеренитет Отоманске Порте.³⁹⁾ У вези са планом за признање сизеренства, Бутењеву је стављено у дужност да „спријечи ову подлост свим средствима којима можемо располагати“.⁴⁰⁾

Недјељу дана послије ових инструкција (28 IX/10 X) посланику у Цариграду послане су инструкције и консулу у Дубровнику. И њему је такође скренута пажња да опасност од турског напада на Црну Гору у датим условима не постоји. За сваки случај, консул је био дужан да о томе поведе разговор са Екаром. Најважнији задатак за генералног консула у овој инструкцији био је да одврати књаза од „свјетотатственог покушенија на независност^б Черногории“, јер би остварење замисли о сизеренству било „стидно дла етој храброј народ“ и „оскорбител^{бно}“ за Русију, и то би, на крају, довело до унутрашњих нереда у Црној Гори и вјероватно до „упада туђе војске“ на њену територију. Стремоухов је добио налог да и Екара упозори на ову могућност. Генерални консул морао је у разговорима са књазом да се стриктно држи принципа одржања статус-квоа Црне Горе.⁴¹⁾ Међутим, ова инструкција није стигла на вријеме. Стремоухов ју је добио заједно са новом инструкцијом од 5/17 X тек 5/17 новембра.⁴²⁾ Са овим инструкцијама била су упућена и писма за књаза Данила, али она уопште нијесу стизала до Дубровника.⁴³⁾ Стремоухов је, и поред тога, познајући добро спољнополитичку линију своје владе, развио веома живу дјелатност, не удаљавајући се скоро ни у чему од начела изложених у овим упутствима.

Чим је добио егзекватуру од аустриских власти, почетком мјесеца септембра, Стремоухов је пошао да учини званичну посјету дубровачким властима и да визира свој пасош за Котор. Он је нестрпљиво очекивао путовање у Црну Гору, јер су му била учестала обавјештења да књаз Данило, по савјетима своје најближе околине, жели да „упропасти будућност“ своје земље и да „проигра“ њену с муком и тешким жртвама стечену слободу.⁴⁴⁾

Два дана прије одласка за Цетиње Стремоухов је примио у званичну посјету француског консула Екара, који је путовао за Херцеговину да води разговоре са турским властима о успостављању мира са Црном Гором. Том приликом Екар је покушао да руског генералног консула убиједи у неопходност због које је Црна Гора принуђена да призна сизеренство султаново. Она је, по Екаровим ријечима, произилазила из чињенице што је Али-паши-

³⁹⁾ Исто, 294—5.

⁴⁰⁾ Исто, 286—7.

⁴¹⁾ Исто, 288—290.

⁴²⁾ Исто, 253.

⁴³⁾ Исто.

⁴⁴⁾ Исто, 245—248.

на изјава од 26 III ушла у протокол једног мировног уговора. што су одобриле све силе потписнице, па због тога на постојећи положај Црне Горе са међународно-правног становишта треба гледати као на побуњену провинцију Турског Царства. У току овог разговора руски генерални консул добио је директне утиске о степену утицаја Екара на књаза Данила.⁴⁵⁾

Кад је Стремоухов стигао на Цетиње увидио је да се погоршало расположење црногорских званичних кругова према Русији. Приликом званичних разговора покренуто је питање руског признања независности Црне Горе. Књаз је саопштио Стремоухову да је Медаковић пренио руско званично становиште о том питању. Стремоухов се одмах успротивио књажевом тумачењу читаве ствари, па је на састанак позван и Медаковић, који је потврдио све што му је речено у Петрограду. Сјутрадан је сазвана сједница Сената у присуству Стремоухова. Књаз је, обраћајући се Медаковићу, том приликом, почео напад на руску политику према Црној Гори. Стремоухов се нашао у незгодном положају и оцијенио је да је најзгодније да присутнима објасни како постоји разлика између усмених изјава и онога што се као официјелан став уноси у званичан документ. Ова изјава руског консула књаза је још више ражестила, а присутне сенаторе јако разочарала.⁴⁶⁾

Разговори између књаза и Стремоухова настављени су у веома хладној атмосфери. Излажући тежак положај у који је његова земља запала због сталног притиска Турске и Аустрије, књаз је изнио схватање да у таквим међународним околностима Црна Гора не може да сачува статус кво. Црну Гору је, по књажевом резонувању, нарочито тешко погађала одлука аустријских власти о забрани куповања ратног материјала, нарочито барута (који Црногорци нијесу могли набавити ни по цијени од 100 крајцера за оку, иако је нормална цијена била 30—40 крајцера за оку). Настављајући разговор, књаз је изнио мишљење да Црна Гора не може да сачува своју независност ако не увећа територију и ако не добије излазак на море, макар и једним крајичком своје територије. Прихватајући дјелимично концепције сугериране од конзула великих сила, књаз је саопштио Стремоухову да је једини излаз из такве ситуације да Црна Гора призна номинално сизеренство султаново.⁴⁷⁾ У току овог разговора Данило није пропустио да упуту веома жесток пријекор царском кабинету због ћутања руског претставника на Париском конгресу. Тај потез руске дипломатије књаз је схватио као акт који је означио почетак дефинитивног напуштања и неблагодарности Русије,

⁴⁵⁾ Исто, 240—41.

⁴⁶⁾ ДА НРС, исто.

⁴⁷⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 245—248. Тачан датум боравка Стремоухова на Цетињу не може се установити на основу наведених материјала. Како се види из његовог писма Коваљевском од 18/30 IX, посјета је морала бити у времену од 10 до 18 IX.

због чега је Црна Гора била принуђена да прихвати иницијативу за разговоре са Портом.⁴⁸⁾

Стремоухову је пало у очи да је француском консулу пошло за руком да за свој план придобије не само књаза него и већи број сенатора и других истакнутих црногорских функционера. Тек тада је увидио колико ће бити тешко одвратити званично Цетиње од извршења овог „погубног“ плана. Због тога је почео да наступа веома опрезно, па је прво поставио себи задатак да оправда држање руског претставника на Париском конгресу. По његовим образложењима, царски делегати на Париском конгресу били су принуђени да се уздрже од дискусије послје Али-пашине изјаве на сједници од 26 III, јер није постојало никаквог изгледа да за своје гледиште придобију било кога од учесника Конгреса. Имајући то у виду, они су оцијенили да је боље прећи преко тог питања ћутке, него отпочети дискусију са претставницима сила које су уствари Русији диктирале мир. Послије тога, Стремоухов је изнио своје гледиште о сизеренству, указујући на чињеницу да је и Хати-хумајун био пропраћен свечаним изјавама и обећањима, па је ипак остао мртво слово на хартији. По његовим ријечима, то би се исто десило и са уговором о сизеренству, који би тобоже требало да Црној Гори обезбиједи територијално увећање, а уствари да Порти послужи само као згодна међународно-правна форма за потпуно уништење црногорске независности. На крају је консул саопштио Данилу да вјерује да ће у скорим повољнијим међународним приликама обавезно услиједити признање независности Црне Горе и да Русија неће жалити труда да дође до тога.⁴⁹⁾

Ова излагања знатно су поколебала књаза Данила. Он је замолио Стремоухова да на своју владу утиче како би она код надлежних аустриских власти посредовала да се на неки начин ублажи режим набавке муниције у Далмацији. По књажевом мишљењу, најбоље рјешење састојало се у томе да руска влада издвоји једну суму из црногорских капитала у Русији, макар у висини од 5.000 дуката, која би била депонована на благајни руског консулата било у Дубровнику било у Трсту, што би Црна Гора користила само у одбранбене сврхе. Говорећи Стремоухову о односима са Турском, књаз му је изнио неке детаље о Кучкој афери, и том приликом аустриског консула Боровичку оптужио за ширење неистина о Црној Гори.⁵⁰⁾

⁴⁸⁾ Исто, 246. Заиста, држање руских делегата изазвало је огорчење у Црној Гори, а јавно мњење је са омаловажењем прешло преко изјаве турског делегата Али паше (Вук, Преписка, VII, 293).

⁴⁹⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 246—7.

⁵⁰⁾ Исто, 247—8

Полазећи са Цетиња, Стремоухов је имао утисак да му је пошло за руком да поврати књазу вјеру у то да је Русија искрена „заштитница његове земље“ Ипак, извјештавајући (18/30 IX) Коваљевског о току ових разговора, изразио је бојазан да ће књаз, под утицајем кнегиње (која је опет била под јаким утицајем Екарове сестре), поново промијенити своје мишљење. При расстанку књаз је обећао Стремоухову да се неће упуштати ни у какав споразум прије него што се обрати за мишљење царске владе и дао је изјаву да ће прекинути започете преговоре, уколико му се да гаранција да ће бити призната независност Црне Горе и побољшан материјални положај Црногораца.⁵¹⁾ То је био књажев максимални план. Његов минимални захтјев састојао се у томе да се Црној Гори гарантује статус кво и да се ублажи режим набавке муниције, с тим што би и књаз дао свечану изјаву да ће поштовати турске границе. Приликом испраћаја књаз је уручио Стремоухову „пројект услова“ под којима би он био спреман да призна султаново номинално сизеренство. Он је замолио Стремоухова да овај Пројекат упути на разматрање министарству спољних послова, од кога иначе очекује мишљење о њему и упутства како да се држи у току даљих догађаја.⁵²⁾ Стремоухов је, упознавши се са садржином Пројекта, одбио да га узме и тек пошто је књаз изјавио да ће га директно упутити министарству, пристао је да га однесе са собом. Приликом ове препирке, Стремоухов је изјавио да је увјерен да царски кабинет неће одобрити овај „погубни план“ за Црну Гору.⁵³⁾ По повратку у Дубровник, Стремоухов је упутио овај Пројекат хитном поштом за Петроград и затражио нове инструкције од министарства.

Пројект је писан на српском језику, на четири табака фолио величине, без потписа, сем што испод текста постоји датум — „на Цетиње 1856 год.“. Текст овог Пројекта уговора о признању номиналног сизеренства султановог заслужује да се објави у цјелини и да се укаже на неке основне политичке моменте који су га условили, и да се истакну нека начела и рјешења која су званични кругови на Цетињу предложили као основу од које је требало поћи у рјешавању турско-црногорских односа. Текст његов у цјелини гласи:

⁵¹⁾ Исто, 246—7.

⁵²⁾ Исто 255.

⁵³⁾ Исто.

Всесоюз.

1. Плотный куст в проекции и в пределах ее ствол имеет
узловатую форму и примет вид конуса с постепенно суживающимся
кверху диаметром.

2. Кустовый аппарат листьев, стеблей и соцветия в виде
растения сменяется горизонтальными, а это означает образование, в виде
растения сменяется в виде и образуется проекция в виде
башни.

3. Куст в проекции имеет форму конуса в виде
башни и имеет коническую форму в проекции в виде башни, то есть
в виде конуса с постепенно суживающимся кверху диаметром.

4. Проекции в виде конуса имеют форму конуса в виде
башни с постепенно суживающимся кверху диаметром.

5. Диаметр в виде конуса имеет форму конуса в виде
башни с постепенно суживающимся кверху диаметром.

6. Куст в проекции имеет форму конуса в виде
башни с постепенно суживающимся кверху диаметром.

7. Куст в проекции имеет форму конуса в виде
башни с постепенно суживающимся кверху диаметром.

8. Куст в проекции имеет форму конуса в виде
башни с постепенно суживающимся кверху диаметром.

9. Куст в проекции имеет форму конуса в виде
башни с постепенно суживающимся кверху диаметром.

„Уговор по којему књаз црногорски и брдски са своје тачке независности пристаје признати номинално сизеренитет Отоманске Порте.

1. Књажевој држави Црној Гори и Брдима да се присаједини пашалук Херцеговина и од стране Албаније да се досадашње границе исправе и да се присаједини приморски предјел Бар.

2. Књаз црногорски узеоће титулу краља и називаће се краљем вишеспоменутијех области и присаједињенијех предјела, које ће се посебним штатутом земаљскијем одредити.

3. Присаједињени простор земље остаје као и Црна Гора сопственост књаза Црне Горе. -

4. Сједињени дио ове земље стоји заједно с Црном Гором у савршеној внутерној и спољашњој власти и управи књаза црногорског.

5. Овом приданом и уједињеном књажевој држави земљом има књаз црногорски власт продаје или промјену земље сам по својој произвољности продавати и мијењати, а да се у то нико мијешати не може.

6. Књаз прима у заокруг ове земље находеће се све градове и крјепости под своју власт и управу.

7. По учињеном потписаном Уговору, књаз црногорски одмах ће са својом војском узети све градове и крјепости и чувати само својим гарнизонам.

8. Књаз црногорски задржава неограничену власт укрепљавати крјепости и градове, исте по својем свиђенију снабдијевати с војском и обранитељним оружјем.

9. Књаз црногорски задржава право и власт да може држати количество војске колико хоће и исту организоваати по својој произвољности.

10. Число војске и обранитељног оружја одређује сам књаз црногорски.

11. Књаз има власт на границама своје државе постројавати страже же би гођ видио да би несигурност земље бити могла.

12. Књаз остаје у независној власти сам оглашавати рат и закључивати мир.

13. Свијема финансијалним пословима, како у внутерности тако и на граници државе књаза црногорског управља и постројава сам књаз средством својих органа.

14. Находећи се житељи у присаједињеним предјелима Црној Гори, без разлике вјере и националитета, уживају једнака права са осталим поданицима књаза црногорског.

15. Књаз остаје у независимој власти сваковрсне руде копати, које би се у подручности његове државе нашле.

16. Књаз црногорски има власт ковати новац и исти новац има носити наслов књаза црногорског.

17. Вриједност новцу и натпис опредељује сам књаз црногорски.

18. Књаз придржава самосталну власт правити и дјелити војена и грађанска одличја.

19. Дјела внутерног правленија и иностраног одношења са другијем државама постројава и извршује сам књаз црногорски.

20. У ова дјела и одношенија нема се нико пак ни номинални сизерен мијешати, већ сам књаз с подвлашћеним му правитељством упражњава своју самостојатељну и произвољну власт.

21. Књаз и убудуће задржава свој државни грб-двоглави бијели орао (које је књажество црногорско од цара српскијех наслиједило) а други на мјесто овог и поред овог задржава власт и право неупотребљавати.

22. Дом књаза црногорског Петровића-Његоша остаје и убудуће легално наслеђствен.

23. Књаз црногорски по историческом преданију именује тестаментално својег законог наследника по прворођенству.

24. Ако књаз црногорски не би имао законог наследника онда он наименује из своје породице кога хоће.

25. Књаз је у власти за свога живота, ако му се свиди, уступити владатељску власт у ползу својег законог наследника.

26. За сваки случај у овакво опредељење и постављеније књаза црногорског нема се нико мијешати већ да се по завјету књаза црногорског изврши.

27. У држави књаза црногорског печатња остаје слободна.

28. Књаз црногорски држаће својег једног пуномоћника у Цариграду, који ће имати задатак добро споразумјеније с Високом Портом хранити и право поданика књаза црногорскога (разумијевајући оне који би из државе књаза црногорског у државу Отоманске Порте трговином и другијем пословима ходити) заступати и бранити.

29. За бјегунце ма којег рода преступници били који би у земљу књаза црногорског пребјегли не прима књаз обвезатељства повраћати их, већ ако би књаз црногорски

посебни уговор у смотренију бјегунаца са Високом Отоманском Портом предбжежно уговор учинио и закључио.

30. Сва остала внутерна постројства и инострана отоношенија која овдје споменута нијесу задржава књаз власт по сопственим својим опредељењима и свиђењима сам и без ичијег питања успјешавати и извршавати.“

Тако је књаз Данило у 30 тачака формулисао захтјеве Црне Горе.

Ослободилачка борба Црногораца ушла је средином прошлог вијека у вишу фазу. Кроз процес перманентне борбе против Турака изграђивала се и учвршћивала црногорска држава. Док је у периоду борбе за изградњу установа државне власти ослободилачки покрет Црногораца имао карактер одбране од насртаја Турске и само у повољнијим међународним околностима добијао шири карактер тежећи да се развије и на ближа подручја око Црне Горе, дотле послвије педесетих година, кад је државна власт у Црној Гори већ била изграђена у свим њеним основним видовима и функцијама, ослободилачка борба нужно добија карактер широког политичког покрета, са доста јасно означеним непосредним и даљим циљевима. Црна Гора отада постаје веома значајан политички фактор на Балкану, а Цетиње важан центар у коме се разрађују и стварају планови о ширењу ослободилачког покрета, исто као што су то у сличним условима и са више претензија радили и Србија и њени политичари у Београду. Иако Црна Гора није имала програмски докуменат о својим политичким стремљењима, она је имала, јер је то тада било нужно, своје неписане планове у великом ослободилачком покрету, који се ширио у балканским предјелима Турског Царства. Иако је педесетих година прошлог вијека један од непосредних политичких планова значајног Цетиња био да се на неки начин изнуди од Европе формално признање црногорске независности, основни циљеви црногорских владајућих кругова били су далеко шири, значајнији и замашнији по замислима о уједињавању свих ослободилачких снага које су дјеловале или се будиле на једном широком подручју око Црне Горе. Док су жеље црногорског митрополита Петра I за стварањем славено-српске државе на челу са Црном Гором биле доста нереалне и док су Његошеве мисли о скидању „мртве“ турске руке са врата српског народа биле прожете елементима националног сањарења, дотле Црна Гора у доба књаза Данила ствара планове за чије извршење или већ постоје или настају реални услови. Планови и политичке претензије Црне Горе овог времена били су диктирани и економским, и друштвено-политичким, и национално-вјерским, и међународнополитичким разлозима, који, у зависности од конкретних околности, избијају наизмјенично у први план.

Ако се прати дјелатност званичних црногорских кругова средином прошлог вијека, јасно се уочава да су сви њихови напори били управљени према Херцеговини, гдје је био почео да се буди ослободилачки покрет против турске власти. Догађаји у Херцеговини и спољна политика Црне Горе овог периода повезани су до те мјере да претстављају скоро јединствену историју. Први основи црногорско-херцеговачкој сарадњи ударени су педесетих година, и то ће у току једне деценије довести до два тешка рата Црне Горе са Турском.

Прије него што се пређе на анализу неких рјешења која је црногорски књаз предложио за регулисање односа са Турском, морају се начелно расправити два основна питања: 1. Шта је на-тјерало Црну Гору да поведе разговоре ове врсте са европским силама и Турском и, 2. Да ли би усвајање оваквог пројекта у цјелини и рјешења предложених у њему довело било у чему до ограничавања црногорске независности и да ли би то, с друге стране, довело до слабљења интензитета ослободилачке борбе на овом дијелу Балкана?

У претходном излагању већ је указано на неке моменте који су битно утицали на то да званични кругови на Цетињу прихвате иницијативу западних европских сила да се поведу разговори о регулисању црногорско-турских односа. Нема сумње да је најзначајнији разлог који је довео до ових преговора претстављао пораз Русије у Кримском рату. Држање Русије на Париском мировном конгресу у моменту кад се поставило црногорско питање на дневни ред и касније држање руске дипломатије поводом разговора о сизеренитету убиједили су званично Цетиње да је руски утицај у Европи јако опао и да Француска све више постаје господарица европске ситуације. Кад је иницијатива за ове преговоре потекла баш од најодлучнијег фактора европске политике, који је истовремено почео да благонаклоно гледа на Црну Гору, владајући кругови на Цетињу били су принуђени да је прихвате, јер би се у противном случају, изолујући се од западноевропских сила, нашли изоловани према Турској која је, ослањајући се на протокол Париског мира и користећи и најмањи сукоб на црногорско-турској граници за повод, у свако вријеме могла започети нови рат против Црне Горе. Из бојазни од опасности таквог сукоба, за који није била спремна, Црна Гора је прихватила ову иницијативу као нешто што је у датим приликама могло довести до привременог рјешења њених односа са Турском.

Шта би било да је у току ових преговора дошло до признања сизеренства султановог на оној основи коју су предлагале западне европске државе? Нема сумње, то би битно измијенило политичке прилике на овом дијелу Балкана, знатно би утишало ослободилачки покрет, а црногорски развитак окренуло би у другом правцу. Русија врло енергично интервенише у овим догађајима, јер она и послје пораза у Кримском рату није престала да

рачуна на балкански ослободилачки покрет као на елемент који јој је увијек могао дати право на разне интервенције на Балкану. Међутим, француска, енглеска и аустриска дипломатија није су у овом моменту довољно схватале да се ослободилачки покрет на овом дијелу Балкана није могао зауставити, јер су њега диктирали дубоки унутрашњи разлози, исто као што се даљи политички и економски развитак Црне Горе није могао замислити без настављања ослободилачке борбе. Званични су кругови на Цетињу то добро уочавали, исто као што су у моменту послје Париског конгреса оцијенили да би било ризично одустати од преговора са Портом, полазећи од тога да би један мали предах у ослободилачкој борби само створио боље услове за њен ефикаснији наставак. Принуђени објективним тешкоћама, у жељи да нађу неко рјешење за очување тековина ослободилачке борбе, они су пришли разради свог пројекта уговора за регулисање односа са Портом, водећи рачуна о томе да ни једним предложеним рјешењем не доведу у питање било коју тековину дугог ослободилачког рата. У томе су се битно и разликовале концепције званичног Цетиња од оних схватања изложених у плановима западноевропских сила.

Књажев захтјев о прикључењу Бара Црној Гори претставља уствари продужетак старе црногорске тежње за изласком на море, што је карактерисало црногорску спољну политику још од времена митрополита Петра I. Тај захтјев на свој начин изразио је и Његош у свом познатом меморандуму руском цару Николају I од 23 XII 1836/4 I 1837 године.⁵⁵⁾

Овим Пројектом изражена је тежња Црне Горе за припајањем Херцеговине, с тим да се та нова државна творевина назове краљевином. Уствари, овим захтјевом Црна Гора је истакла пред европске силе свој спољнополитички програм за који нијесу у датом моменту постојали реални изгледи; тада је тек била почела да се ствара основа за чвршћу и координиранију акцију Црне Горе са ослободилачким покретом у Херцеговини. Аустриска дипломатија је одмах осјетила колику опасност то претставља за њене освајачке планове на Балкану, па је њена противакција била једна од главних компонената због којих ова координирана црногорско-херцеговачка сарадња неће довести до резултата предвиђених овим и сличним плановима.

Иако је књажев Пројекат претстављао доста детаљан план о потпуној интеграцији црногорске и херцеговачке територије, што га чини веома значајним историским документом о тежњама и концепцијама званичног Цетиња средином прошлог вијека, у овом раду неће бити о томе детаљно говора, већ ће бити указано само на нека предложена рјешења којим је црногорски књаз у намјераваним преговорима са Портом видио гаранцију за очува-

⁵⁵⁾ Исто, Полит. оддел, 1837 д. 4. 31—38.

ње суверенитета своје земље. Пошто је истакао захтјев о потпуном самосталном унутрашњем уређењу своје државе и свих њених органа власти и војне силе, он је поставио захтјев да — „остаје у назависимој власти сам оглашавати рат и закључивати мир“. Такав сизеренитет, у коме зависни владар има право самосталног унутрашњег устројства своје земље и свих њених органа управљања, самостално вођење спољне политике, укључујући потпуно право самосталног одлучивања, без знања и сагласности сизерена, о објави рата и закључивању мира са другим државама — није постојао нигдје. Једина концесија коју су званични црногорски кругови хтјели да дају Порти изражена је 28 чланом Пројекта, којим се каже: „Књаз црногорски држаће својег пуномоћника у Цариграду, који ће имати задатак добро споразуменије с Високим Портом хранити и право поданика књаза црногорског (разумијевајући оне који би из државе књаза црногорског у државу Отоманске Порте трговином и другијем пословима ходити) заступати и бранити“, што је уствари претстављало само захтјев да Порта призна формално независност Црне Горе, са којом би измијенила дипломатске претставнике. Овако енергичне захтјеве књаза црногорског диктирали су дубоки разлози унутрашњег развитака. Због тога намјеравани преговори нијесу могли довести до било каквог резултата.

Пријем књажевог Пројекта уговора изазвао је још већу узнемиреност духова у руском министарству спољних послова. Ту узнемиреност није нимало умањила околност што су се аутори овог текста⁵⁶⁾ трудили да ни једном одредбом не наруше независност Црне Горе. Штавише, аутори Пројекта су у том погледу предложили рјешења која су уствари значила тежњу за проширењем црногорског суверенитета над релативно пространим подручјима турске територије. Иако је то било очевидно, царска дипломатија је у принципу одбацила саму идеју о признању номиналног сизеренства султановог над Црном Гором, па није ни водила рачуна о црногорској верзији плана за регулисање црногорско-турских односа. Због тога је министарство упутило веома оштар пријекор Стремоухову због тога што је од књаза примио овај Пројекат. Због тих пријекора морао је Стремоухов да даје изјашњења како је дошло до тога да он као званични претставник Русије узме један докуменат чија је садржина у директној супротности са принципима спољне политике његове владе.⁵⁷⁾ Извињавајући се због овог свог поступка, Стремоухов је 7/18 IX обавијестио министарство да је књаз „изневјерио“ своја обећања дата приликом његове посљедње посјете Цетињу и да је већ отпочео нова консултовања са Екаром. Тих дана књаз је био преду-

⁵⁶⁾ Тешко је рећи ко је све учествовао у редиговању текста Пројекта. Сасвим је сигурно само то да су у његовом састављању узели учешћа: књаз, књажев брат војвода Мирко и књажев ађутант Вуковић.

⁵⁷⁾ Исто, 255.

зео путовања по Црној Гори са намјером да народ припреми за остварење свог плана. Према обавјештењима која је Стремоухов био добио, народ Црне Горе је са великим неповјерењем гледао на књажеве политичке планове, не схватајући разлоге прекидања традиционалних веза с Русијом и потребу ослонаца на Француску. Народ је нарочито тешко било убиједити у потребу признања султана за номиналног господара Црне Горе.⁵⁸⁾

Руску дипломатију је тада нарочито забрињавала вијест да се књаз Данило спрема за одлазак у Париз. О томе је Стремоухов обавијестио Коваљевског (7/18 IX).⁵⁹⁾ Извјештавајући га да поново намјерава да отпутује на Цегине, Стремоухов је био убијеђен у тежину своје мисије и увјерен да ће му књаз Данило поново поставити захтјев да Русија формално призна независност Црне Горе. Стремоухов је завршио овај извјештај „жалосном мишљу“ што ће његово „име као генералног консула бити у неку руку повезано са установљивањем турске власти у Црној Гори“.⁶⁰⁾

Видећи да ово немирно подручје Балкана све више привлачи пажњу осталих европских великих сила, руски кабинет је те године дондо одлуку да отвори консулат за Босну и Херцеговину, претпостављајући да ће то наићи на велики одјек код становништва, које се било увјерило да су одредбе Хати-хумајуна остале мртво слово на папиру.⁶¹⁾

Послије детаљног проучавања књажевог Пројекта уговора са Портом, царско министарство упутило је 5/17 X Стремоухову специјалну инструкцију у којој се наглашава да је са свим његовим депешама и извјештајима лично упознат и император, да министарство одобрава све његове поступке у вези са Црном Гором, сем што му уписује у пропуст то што је примио Пројекат („бумагу“), који треба да донесе „несрећу“ црногорском народу и велику „увреду“ Русији. У министарству су се у току мјесеца октобра још увијек надали да ће им поћи за руком да прекину даљи ток преговора за признање турског номиналног сизеренства над Црном Гором. У наведеној инструкцији речено је да Русија у датом моменту не може формално да призна независност Црне Горе, па је Стремоухову препоручено да у разговорима са књазом избјегне ово „тугаливо питање“ („шкотливиѝ вопрос“), а уколико се оно ипак покрене, да му саопшти да је Русија одувјек фактички признавала црногорску независност, а да сад формално то не може да уради зато што је већина европских држава против тога.⁶²⁾

Већ у току мјесеца новембра царска влада разматрала је могућност укидања редовне субвенције Црној Гори. У депеши ба-

⁵⁸⁾ Исто, 257, 264.

⁵⁹⁾ Исто, 255.

⁶⁰⁾ Исто, 256.

⁶¹⁾ Исто.

⁶²⁾ Исто, 296—9.

рону Будбергу од 6/18 XI речено је да ће се ова помоћ продужити уколико се Црна Гора одрекне признања султановог сизеренства.⁶³⁾ Међутим, одлука о овом питању није донесена у току овога мјесеца, јер је 11/23 Црна Гора примила мајску трећину руске субвенције за 1856 г., у висини од 12.652 фиорина и 30 крајцера.⁶⁴⁾

Током мјесеца новембра Стремоухов је поново пошао у званичну посјету Цетињу. Ако је приликом првог одласка гајио наду да ће му поћи за руком да убиједи књаза Данила у потребу прекидања дипломатских разговора о признању турског сизеренства, последице ове друге његове мисије на Цетињу ослободио се таквих илузија. Расположење које је запазио на цетињском двору превазишло је сва његова очекивања. Једина ствар која га је приликом ове посјете колико-толико умирила било је сазнање чињенице да је народна скупштина, заказана за 26 октобар, на којој је требало да се разговара о преговорима са Портом, морала бити одложена зато што од Порте није добијен никакав одговор, па је то за Стремоухова био знак да са преговорима иде тешко.⁶⁵⁾

Приликом њиховог првог сусрета Стремоухов је у веома оштрој форми замјерио књазу за то што је започео преговоре док не добије одговор од министарства коме се обратио за савјет. Он га је такође упозорио на дату ријеч да се неће предузимати никакви кораци без знања и сагласности руског консула. Књаза није нимало узбудила ова примједба о нарушавању оба стварно дата обећања, већ је започео веома оштар разговор са руским генералним консулом, покрећући поново питање о признању црногорске независности, наводећи исте аргументе као и у разговору вођеном са њим током мјесеца септембра. Књаз се овога пута није много устручавао да руском генералном консулу каже у лице да је Русија одувјек ниподаштавала и запостављала интересе Црне Горе, па је сасвим сигурно да ће то урадити и овога пута кад има против себе читаву Европу. Послије окончаног разговора, Стремоухов се постарао да сазна какво је мишљење осталих званичних личности Црне Горе. Он је брзо уочио да се предузимају веома енергичне мјере против сваког ко би ма у чему показао спремност да се супротстави књажевој спољнополитичкој оријентацији. Из разговора са Ђорђијем Петровићем, Стремоухов је са-

⁶³⁾ Исто, 56. »Si Monténégro décline suzeraineté de la Turquie, promettons de prolonger sans terme nos secours annuels«. И на овој депеши цар је написао: „Быть по сему“.

⁶⁴⁾ Вуксан, н. д., 73.

⁶⁵⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 257. Тачан датум и ове Стремоуховљеве посјете из наведених материјала тешко је установити. Датум који даје Страњаквић, на основу француских извора, нетачан је. Страњаквић наводи да је Стремоухов прислио на Цетиње 29 новембра; међутим, он се тада налазио у Дубровнику. Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да је ова посјета обављена у међувремену од 7/19 до 16/28 новембра.

знао да народ скептички гледа на све што књаз предузима на плану спољне политике.⁶⁶⁾

Први дан књаз је испољавао какву-такву спремност на разговоре. Међутим, други дан, „послије консултовања са својим савјетницима“, он је веома оштро манифестовао своје незадовољство, ма да је руски консул покушавао да задржи такт у разговорима. Књажев гњев дошао је нарочито до изражаја приликом богослужења, други дан по доласку Стремоухова, кад је послије изласка из цркве, на очиглед свих присутних, окренуо леђа на поздрав руског консула.⁶⁷⁾ Но, и поред свих ових демонстрација нерасположења, ни књаз није желио да разговоре прекине, па су они настављени, додуше у све горој атмосфери. Саслушавши излагање руског консула о томе да је посланик Бутењев добио строге инструкције да не узима учешћа у преговорима који претварају „издају интереса“ Црне Горе, књаз је поново затражио формалну гаранцију безбједности своје земље и обећање да ће се његовом народу додијелити помоћ у жити. Кад је увидио да Стремоухов не отступа од својих ставова, књаз је поново почео са жестоким нападима на Русију и њену политику, напомињући да више никада неће вјеровати обећањима руске дипломатије. Он је тада саопштио Стремоухову како му је митрополит Петар II говорио да никада не треба вјеровати Русији ни руским дипломатским агентима.⁶⁸⁾

Стремоухов се задржао на Цетињу само три дана.⁶⁹⁾ Послије његовог одласка са Цетиња дошло је до потпуног раскида службених односа Црне Горе са руским генералним консулатом у Дубровнику.

У Стремоуховљевим извјештајима, и поред многих претјеривања, има доста оштроумно запажених књажевих карактерних црта. Заиста, мора се рећи да је књаз Данило, у ситуацији послије Париског конгреса, понесен ласкавим ријечима и обећањима француског консула Екара, у неким моментима губио смисао за реалност. Његова мисао о оснивању „краљевства“⁷⁰⁾ у оновременим међународним околностима није имала чвршћег ослонца на друштвено-политичке и војне могућности Црне Горе. Знатну улогу у свим овим плановима одиграла је кнегиња Даринка, која је, ступајући у брак са књазом Данилом, очекивала могућности, сјај и раскош далеко веће од оних које јој је могао да пружи црногорски књажевски двор.⁷¹⁾

Стремоухов је са великом горчином извјестио министарство о неуспјеху своје мисије. Он је обавијестио своју владу да је на

⁶⁶⁾ Исто, 259, 264.

⁶⁷⁾ Исто, 260.

⁶⁸⁾ Исто, 263.

⁶⁹⁾ ДА НРС, исто.

⁷⁰⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 261.

⁷¹⁾ Исто, 261, 263.

Цетињу већ одређена званична делегација за вођење преговора у Цариграду. У састав делегације били су одређени: вицепрезидент Сената Мирко Петровић, сенатор Иво Раков Радоњић, сенатор Петар Стеванов Вуковић и књажев ађутант Вуковић. Ђорђије Савов Петровић демонстративно је одбио да узме учешћа у раду ове делегације.⁷²⁾

У току те године поново је на политичкој позорници Црне Горе почела да се издваја политичка опозиција, која је, бар у почетку, имала прилично јак утицај у народу. Дјелатност њена била је бар у првим мјесецима олакшана околношћу што је народ веома неповјерљиво гледао на преоријентацију црногорске спољне политике. Међутим, оно у чему се руска дипломатија дубоко варала било је то што политичка опозиција у Црној Гори није била организована ни јака толико да би могла то народно нерасположење искористити у превратничке сврхе. Исто тако, живу активност ове године развила је и политичка емиграција Црне Горе, која се налазила и на платном списку руског дубровачког генералног консулата.⁷³⁾ Кад је руска дипломатија увидјела да је званично Цетиње тешко одвратити од започетих преговора са Портом, почеле су брижљиве припреме да се у том циљу искористи политичка опозиција у Црној Гори. Још приликом свог посљедњег боравка на Цетињу, Стремоухов је са нарочитом пажњом водио разговоре са Ђорђијем Петровићем и Милорадом Медаковићем, настојећи да их још више убиједи у оправданост руских званичних ставова. Он у том погледу није имао скоро никаквих тешкоћа. И један и други били су једнодушни у осуди књажеве политике, напомињући Стремоухову да је књажево удаљавање од Русије почело од оног момента кад је кнегиња Даринка дошла на Цетиње, да би се још више појачало доласком Екара. Приликом овог разговора, Ђорђије је „са сузама у очима“ изнио разне непријатности које је принуђен да трпи од књаза. Том приликом он је консулу отворено изјавио да ће, уколико дође до признања султановог сизеренства, напустити Црну Гору са читавом својом породицом. Тада је замолио Стремоухова да се постара да му се додијели каква пензија, јер у случају емиграције не би имао од чега да живи.⁷⁴⁾ Стремоухов га је умиривао ријечима: „Ја видим да вас књаз због ваше преданости Русији мрзи, но наш Господар неће вас оставити без комада хлеба“.⁷⁵⁾ Извјештавајући о овом разговору своје претпостављене, Стремоухов је предложио пажњи министарства овог „часног“ човјека, који не жели себе да призна за „вазала Турске“.⁷⁶⁾ Охладњење односа између Ђорђије-

⁷²⁾ Исто, 261.

⁷³⁾ Исто.

⁷⁴⁾ Исто, 21—22.

⁷⁵⁾ ДА НРС, исто.

⁷⁶⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 21—22.

и књаза Данила није могло да измакне из вида ни промућурном Вуку Поповићу.⁷⁷⁾

Знајући колико би било кобно за судбину његове земље да дозволи несметан рад опозиције, књаз је већ почетком 1856 године врло енергично сузбијао сваки покушај супротстављања његовој званичној спољнополитичкој линији. Због тога је у народу био завладао прилично велики страх, јер је свакоме била добро позната пријека нарав књажева и његовог брата војводе Мирка. Сам Новица Церовић, један од несумњиво у народу најутицајнијих старјешина оног доба, био је пао у немилост „за опирање књазу при разговору о признању султана“ и због тога што је једном приликом рекао да „вјерује само православној Русији“.⁷⁸⁾ Међутим, књазу је на разне начине пошло за руком да црногорске старјешине придобије за своје спољнополитичке планове. Како је Стремоухов извјестио своју владу 10/22 XII, књаз се у тме служио овим аргументима: 1. обећањем да ће убудуће бити боље плаћени; 2. равнодушношћу Русије према Црној Гори „од давних времена“, нарочито испољеном на Париском конгресу; 3. да се против турске реорганизоване и модерно опремљене војске тешко борити кад Аустрија забрањује набавку ратног материјала Црногорцима, и, 4. Црна Гора ће доживјети економски процват у случају да добије знатне територије у Херцеговини и Албанији. Иако су многи били неувјерени у оваква књажева обећања, старали су се да досљедно испуне све његове наредбе, упутства и заповијести.⁷⁹⁾

У току децембра очекивао се одговор из Цариграда на црногорски Пројект уговора о признању номиналног сизеренства султановог. Царска руска дипломатија одмах је успјела да сазна, већ у току децембра, да је припремљен одговор Порте, али да је састављен тако да се цетињским званичним круговима сигурно неће допасти.⁸⁰⁾

Крајем новембра и почетком децембра руски генерални консул старао се да прибави сваки занимљив податак о току ствари у Црној Гори. Он је преко својих специјалних канала сазнао да књаз наставља са својом „противруском“ политиком.⁸¹⁾ Овакви узнемирујући извјештаји натјерали су царску владу да поново пажљиво размотри све извјештаје из Беча, Цариграда и Дубровника, добијене у току мјесеца новембра и почетком децембра. На основу ових извјештаја састављен је специјални реферат за императора који је, пошто се детаљно упознао са током ствари у

⁷⁷⁾ Вук, Преписка VII, 299.

⁷⁸⁾ АВПР, Глав. арх., 714, 21—22.

⁷⁹⁾ Исто, 23—24.

⁸⁰⁾ Исто. По свој прилици, потпуно идентичан текст Пројекта био је упућен Порти, док је сасвим сигурно да он није упућиван владама западних европских држава.

⁸¹⁾ Исто, 33.

Црној Гори, дао сагласност и пуну подршку поступцима руских посланика у Бечу и Цариграду и генералног консула у Дубровнику. У посебној инструкцији Будбергу од 5/17 XII са жалашћу је констатовано да је царска влада принуђена да прекине јавну заштиту једној „разочараној влади“, која својој независности више не тражи спаса у очувању „принципа националности“ Истовремено, царска влада је изразила готовост да обустави сваку материјалну помоћ Црној Гори, зато што није код званичних црногорских кругова наишла на оно „разумијевање“ и „поштовање“ које је очекивала. Царски кабинет је изјавио да се више неће заузимати за ствар Црне Горе, уколико га ко позове да се изјасни о црногорском питању. Још у току децембра царски кабинет је сматрао да би једно активно мијешање у унутрашње ствари Црне Горе могло бити сигнал за велике унутрашње нереде, па је оцијенио да ће у датом моменту бити довољно одрицање „заштите“. Што се тиче опасности од утицаја иностраних кругова на прилике у Црној Гори, кабинет је сматрао да треба искористити утицај код влада великих сила и скренути им пажњу на све опасности које по Црну Гору проистичу из претјеране политичке активности њихових консула у Скадру, који сувише прекорачују своја овлашћења, чиме ову земљу доводе на пут „праве катастрофе“. ⁸²⁾

Послије пажљивог проучавања депеша и извјештаја Стремоухова, руски кабинет је упутио посланику у Бечу једну инструкцију „за крајњи случај“ Требало је да посланик ову инструкцију држи у резерви све док у Црној Гори не наступе догађаји који би му дали за право да је саопшти Стремоухову. Из неких материјала који се односе на догађаје у 1857 г. види се да је Стремоухов био упознат са садржином ове инструкције. ⁸³⁾ Најважнији став ове инструкције царске владе односи се на смјену владара у Црној Гори. „За случај да се ова предвиђања остваре“ — каже се у инструкцији Будбергу од 5/17 XII — генерални консул у Дубровнику „позван је да се изјасни о смјени владара“ и, у зависности од „националних“ и „династичких“ услова, имао је да се одлучи за избор или Ђорђија Савова Петровића или његовог рођака Крста Петровића. ⁸⁴⁾

Истовремено са овом инструкцијом, Азијатски департаман је упутио и специјалну инструкцију Стремоухову. И овог пута Де-

⁸²⁾ Царски кабинет је 5/17 XII упутио свом посланику у Паризу Кисељеву посебну инструкцију којом му је наложено да изјави министру спољних послова Француске, Валевском, да је, по информацијама царског кабинета, француски консул у Скадру, Екар, својим негативним утицајем на књаза Данила унио немир и неслогу у Црну Гору. Министар спољних послова Русије учинио је такође званично упозорење у овом смислу и француском посланику у Петрограду (исто, 310—311).

⁸³⁾ И поред упорног трагања, ову инструкцију нијесам могао да пронађем међу наведеним материјалима. Међутим, главна мисао у њој (о смјени владара у Црној Гори) види се и из инструкције Будбергу од 5/17 XII.

⁸⁴⁾ Исто, 304—309.

партман је обавијестио Стремоухова да је император одобрио сав његов дотадашњи рад, да се саглашава са предлогом о обустави материјалне помоћи Црној Гори, али је консулу постављено и питање: Шта да се ради у случају да народ затражи свој новац који је чуван у руским банкама? Коваљевски, који је потписао ову инструкцију, изнио је своје гледиште да материјалну помоћ треба потпуно укинути. Пошто се царски кабинет није могао помирити с тим да изгуби сваки утицај у Црној Гори, Стремоухову је наложено да одржава добре и пријатељске везе са свим оним личностима из Црне Горе које му се буду обраћале. Коваљевски је завршио своју инструкцију претпоставком да је тешко замислити да ће се књаз Данило у условима „бесмисленог вођења“ спољне политике задржати на свом положају, па је, с тим у вези, ставио генералном консулу до знања да „наше инструкције у том смислу познате су у Бечу“ Истом овом инструкцијом стављено је у дужност Стремоухову да саопшти Ђорђију Петровићу да не напушта Црну Гору.⁸⁵⁾

Слична упутства упућена су 8/20 XII и посланику Бутењеву.⁸⁶⁾

Одмах послије пријема ових инструкција, Стремоухов је ухватио везу са Ђорђијем Петровићем. Ђорђије му је својим каналима пренио мишљење да црногорски капитали не би смјели да се дају званичним властима на Цетињу, јер би они, како је он резонувао, могли бити употријебљени за припрему „губљења независности Црне Горе“, уколико их кнегиња Даринка не би утврдила на своје расходе. Ђорђије је обећао Стремоухову да је готов жртвовати своје спокојство у корист своје „несрећне отаџбине“ уколико због опасности по живот не би био принуђен да напусти своју земљу.⁸⁷⁾ Почетком децембра, он је поручио Стремоухову да не долази у Црну Гору, јер би то можда изазвало крваве нереде у земљи.⁸⁸⁾

Тако је Црна Гора ушла у 1857 годину, у којој ће се црногорско-руски односи још више компликовати.

Велике силе нијесу биле јединствене у току преговора о признању султановог сизеренства над Црном Гором. Док су Енглеска и Аустрија, поборнице идеје о очувању територијалног интегритета Отоманске Империје, заступале становиште да у рјешавању црногорског питања треба полазити од изјаве Али-паше на Париском конгресу и присилити Црну Гору да формално призна султаново сизеренство, дотле је Француска заступала гледи-

⁸⁵⁾ Исто, 300—303.

⁸⁶⁾ Исто, 284.

⁸⁷⁾ Исто, 27—8.

⁸⁸⁾ Исто, 33.

ште да Црна Гора не припада Турској, али, полазећи од претпоставке да је у датим околностима немогуће да Црна Гора сачува статус кво, предложила је такође да књаз Данило призна султана за номиналног господара Црне Горе. Побјеђена царска Русија није могла да се помири с тим да се француски утицај тако брзо учврсти на овом дијелу Балкана, гдје је руски уплив дотада био несумњив и изразит. Дозволити да дође до остварења плана о црногорском признању турског сизеренства — за руску владу представљало је ударац са далекосежним посљедицама за њене империјалне интересе на Балкану, па је зато био стављен у покрет сав њен дипломатски апарат да се ова акција омете. Царски кабинет је у том погледу отишао далеко до те мјере да је преко свог генералног консула у Дубровнику предузимао мјере за извршење државног преврата у Црној Гори.

Сам Пројекат књажев није био потпуно реалан. Преговори током 1857 године показали су да су његове најзначајније одредбе биле неприхватљиве и за Порту, и за аустриску, и за енглеску, па чак и за француску дипломатију. Показало се, најзад, да су незадрживе тенденције ослободилачке борбе диктирале да се сва основна питања из односа Црне Горе и Турске рјешавају једино путем оружја. То су потврдили и догађаји наредних година.

Све што се на плану унутрашње политике Црне Горе десило у вези са питањем признања султановог сизеренства показује да је државна власт у Црној Гори била толико јака да је врло лако ликвидирала активност политичке опозиције и осујетила акцију царске Русије на свргавању књаза Данила.